

փրկւ իջայ ու էլի իմ հաւկիթներս առայ ժամը
զուրք վաղցեցի:

Պատարագն արձակուաւ: գերեզմաններն
օրհնել սկսան: Տնէն մէ տեղան հացերու հետ
կաթնով, մածուն, սէր, կարագ, դալ ու հաւ-
կիթ՝ չանաղ չանդիլ դիզած ժամի դուռն էկաւ:
Գեղախոսի մեռելներու խէրին հաց են տալամ:
Ում որ սիրան ուզում է, առանց հրաւերի, վէժ
կուղէ էդնի, ժամի դուռը թող դայ բաղմէ:
Գեղի ջահէներէն վեց օխտը հոգի քշտապնդուած
բէյլանի են: Ճեմամի, բոյով լաւաշները, երկնա-
յին լուսւ շարած են ծաւ-ծալ, փմփուշ-փմփուշ
բողոններն էլ իրար վրայ դառնած: Ատուած
սիրող առանց քաշուելու, իրան տան պէս,
փռած, կարպետներու վրայ նստի, ինչքան որ
կրնայ, անուշ էնէ, հեշ որ է, թիքէմ՝ էրա առ-
նի: Գեղի կիսէն աւելի մենծ ու պղտիկ ժամի
զուռը հացի են նստել:

Հացկերոյթը պրծանք. ջահէլ-ջահուլի մէջ
փափառնն ընկաւ. «Մատուռի կալերը գեղի
շէնլիկը թօի էղած պար են բռնել, եայլի բաւ
ու խաղում: Էլ հաւկիթ խաղալ, կրել կրուի
ում աչքին կուգայ: Սաղ ձմեռը զուռնի ձէնը
ախնջներս տփփացրաւ, անձախ որ մէ ան-
ձախ կանչներու վրայ եայլի կանչել պախ իմա-
նաք: Գեղն ինչ որ հարս ու աղջիկ կայ, գերեզ-
մաններու էն կողմը, Մատուռի կալերը ձեռ ձե-
ռի տուած ծանդը պար են բռնել, խաղում են
ու կանչում:

— Ախ, մէրիկ ջան, ես սրմանն էրթամ,
ջան մէրիկ ջան, ձէն էրաւ ես գում.
— Էս սարէն մէկ քոչ անցաւ.
Քոչ քոչի միջէն անցաւ.
Սիրաս մէկ կրակ ընկաւ,
Ոչ էրեցու, ոչ հանգաւ:
Ախ, մէրիկ ջան...
— Ծառներ, դուք ծիրան միք տայ,
Ճղներդ իրար միք տայ.
Ես մի դարիք դոնախ եմ,
Գարգերս իրար միք տայ:
— Կանանչ արտը գարի է,
Էս ինչ բարի տարի է.
Կանանչել են արտերս,
Թաղացել են դարգերս:
— Ալագեազու կողէն եմ,
Հօրագեալու հողէն եմ,
Հօրագեալ հողից մեռնիմ,
Մենծ բաղի խնձորէն եմ.
— Այ աղայ բաղմիջին,
Ոտներդ շաղամիջին,
Կանչէ, կանչելու գլ մեռնիմ,
Ես եմ քու խաղամիջին:

Ծանուր պարը փոխին շորորի.

— Սար, սար, սարսիւն արի,
Քուրիկ ջան, շաղմիւն արի.
— Էս սարը բանձը սար է,
Տակը շենկելի քար է.
Քար խաթերս մի գիւղնի,
Աղբէրս մէկ ու ճար է,
Սար, սար...
— Սարէն կուգան էրկու զօշ
Մինը փնջած, մինը ոչ,—
Ատուած, դարգեայի դ մեռնիմ,
Մինն կուտաս, մինն ոչ,
— Երեան բաղ եմ արել,
Ջիգարս դաղ եմ արել,
Գոտ ու գուշմանի միջին
Լացս ծիծաղ եմ արել:
— Գեղի բոլոր կծղել է,
Գեղը վարդով լցուել է.
Խաբար արէք իմ նանին,
Բալէն դարդով լցուել է:

Շորորէն յետեւ սկսին թեթեւ պար խաղալ.

— Ծիրան եմ ծառի ծէրին,
Կէրերամ հետ թերերին
Գիւլ կը քաղեմ ձեր արտէն,
Ելնիմ կորիմ ձեր դարտէն:
— Այ հեւա, հեւա սիրաս,
Ճնճիլ թեւ ա սիրաս.
Պաւապուտէն ալը չը կայ,
Բաց արա, սեւ ա սիրաս:
Գիւլ կը քաղեմ...
— Բարդի կըլնի, բար չիւրնի,
Առանց քեօլիայ ծառ չիւրնի,
Սիրան որ կայ շուշայ է,
Կոտրած սրտին ճար չիւրնի,
— Երկանքը աղի վերայ,
Համամը թաղի վերայ,
Ես մի սինամ դուշպետ եմ,
Հէրանցս բաղի վերայ:

Եր. Մովսիսյան

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ:

Բերլինի մարդարանական — Նախապատմա-
կան — ազգագրական գիտնական ընկերութեան
գիտ. նիստի օրագիրը ցոյց է տալիս, որ ըն-
կերութիւնը, պատուոյ եւ թղթակից անդամ-

ներից զամ՝ 521 իսկական անգամ ունի՝ 32,000 մարկի կարողութեամբ: 1898 թ. եկամուտ է ունեցել 24,493 մարկի իսկ ծախս 24,022 մ. Ընկերութիւնը նախապատմական ժամանակի ուսումնասիրութեան համար երկու ուսումնական ծանապարհորդութիւն է կազմած: մէկը Բէլոյ ջիւտանում, միւսը Հայաստանում: Վերջին ծանապարհորդութեան համար ընտրուած են Բէլկ և Լէման գիտնականները: Բէլկը արդէն երրորդ անգամն է, որ ծանապարհորդում է Հայաստանում ընկնազիր արձանագրութիւններ գանկու համար: այժմ նորան միացել է Բերլինի համալսարանի ուսուցչապետ Լէմանը, որ երկուստեք հասակում արդէն յայտնի է դարձել Հայաստանի բնագրութեան շրջանի պատմութեան ուսումնասիրութեամբ:

Մայր Աթոռս հասած նամակներից տեղեկանում ենք, որ յարգելի գիտնականները առանձին ուսումնասիրութեան վայր են ընտրել Ռուսիա և Վանի լճերի շրջակայքը այստեղ Բելկը ստանաիրա քաջութեամբ հաղիւ կարողացել է փրկել իւր կիսնքը, երբ միանգամ քրդերի ձեռքն էր ընկել և վիրաւորուել: *

Յարգելի գիտնականները Վանի ափերին վախճան նոր արձանագրութիւն են գտել, շատ կարեւոր Հայաստանի բնագրութեան շրջանի պատմութեան ուսումնասիրութեան համար: Արձանագրութիւններից նշանաւոր են Թակդաթ Փաղասար Ա-ի յայտնութեան արձանագրութիւնը Բրիտտոսից հազար տարի առաջ: Գտնուած է նաեւ Արգիստիս Բ-ի գիտնականը մեծամեծ կարտաներով և անօթնեւորով բնագրիր արձանագրութեամբ ծածկուած: Հետաքրքրական նորութիւն է մանաւանդ մի նոր արձանագրութեան գիւտը հայտնաբերուածութեան շրջանից՝ միակ յայտնի արձանագրութիւնը այդ շրջանի (Նեքրկայ գիտութեան համաձայն մեր նախնիք այս երկրում հաստատուել են Զ. դարում կամ առաջաւելն է. դարու վերջում Բրիտտոսից առաջ): Գտնուել են Սալգիրական թագաւորների շինութիւններ, ջրանցք-

ներ և նրանց վերաբերեալ արձանագրութիւններ: Բազմաթիւ արձանագրութիւններ են գտել մանաւանդ Վանի Հայոց եկեղեցիների պատերի մէջ հաստատուած մեծ քարերի վերայ, որ Մ. Պօլսոյ Հայոց պատրիարք Ամենապատիւ Սրբազան Օրմանեանցի թղթաւ ութնամբ հանուել և ընդօրինակել են: Հայաստանի և ընդհանրապէս նախնի քաղաքակրթութեան պատմութեան համար Վանի նշանակութիւնն սենին նորագիտ արձանագրութիւնները: Ծոքա յոյս ունինք որ նոր արձանագրութիւններով կարող կլինին պարզել հայաստանի հնագոյն շրջանի պատմութեան ժամանակագրական և աշխարհագրական շատ մութ կէտեր: Յարգելի գիտնականները մտադիր են ուսումնական հետազոտութեան ենթարկել նաեւ Վանայ լճի արեւմտեան ափերը, Եփրատի և Տիգրիսի ակունքերը, որտեղից նոքա Դիարբէքլի, Մոսուլի և Սինուէի վերայ դարձեալ Ռուս-Հայաստան կգան՝ հայրենիք վերագաւառու համար: Մինչև ամառ դեռ ևս լիովին գործ ունին կատարելու:

Իսկ երբ պէտք է մեր վտեքերը, մեր նախնեաց արուեստի և քաղաքակրթութեան մնացորդները, արձանագրութիւնները գիտութեան պահանջների համեմատ ուսումնասիրութեան ենթարկուին: Դարձեալ օտարազգի գիտնականների գալստեան պէտք է սպասենք: Բայց ժամանակը չի սպասում նախ որ աւերման գործողութիւնը առաջ է տանում:

„ԱՐԱՐԱՏ“ի անցեալ տարուայ հոկտ համարում հրատարակուեցաւ Կոմիտասի նորագիտ արձանագրութիւնը: Այժմ լսում ենք, որ պաշտատու Եովհաննիսեան յունուարի 14-ին մի առանձին դեկուցումն է կարդացել Մոսկուայի հնագիտական ընկերութեան արեւելեան բաժնի հերթական նիստում: Պ. Եովհաննիսեանը հաղորդելով «Արարատ»-ի յօդուածի բովանդակութիւնը՝ ուշադրութեան է առել արձանագրութիւնների ուղղագրութեան և հնագրութեան համար ունեցած նշանակութիւնը: Բացառել է նաեւ միւս նորագիտ արձանագրութեան մէջ յիշուած անսովոր բառերը՝ համեմատելով Անիի արձանագրութիւնների մէջ յիշուած նման բառերի հետ:

* Համիդիէ զօքի սպանել են եղի քրդեր՝ Հիւսէյն և Թեմուր փաշաների որդիքն ու ողջականները:

պետ՝ հայտնի էր **Կոնյեբե** (Konybeare) նախքան The American Journal of Theology, vol. II, 1898 թիվի մէջ հրատարակել է ու Սահակ Կաթողիկոսի անունով մեզ հասած կանոնական թղթերը The armenian Kanons of St. Sahak Katholikos of Armenian վերնագրով: Գրքը ձեռքի տակ չունիլը, այլ այս անգիւթիւնը քաղում ենք դիտական թերթերէն: Տարբադգարար չենք անգիւթնում հեղինակի այս թղթերի վաւերականութեան և պատմական արժեքի մասին ունեցած կարծեաց վերաբերութեամբ: Միայն Հանդէս Ամսօրեան (փետր) յայտնում է, որ Կոնյեբեբե մտադիր է գրել յասկապէս հայոց յատուկ՝ մատաղի սովորութեան մասին, օգտուելով Հնորճաւու թղթերէն, և ցոյց տալ այս կանոնների կապը յունականների հետ:

Կոնյեբեբեի նոր գործերէն մէկն է Անանիա Շիրակացու ինքնակենսագրութեան թարգմանութիւնը, Ananias of Shirak (A. D. 600—650) վերնագրով: Այս մասին անգիւթիւն է յայտնում Byzantinische Zeitschrift 1897, B. VI. Heft 3—4. Славяне въ греции մենագրութեան մէջ. А. Васильевъ օգտում է կենսագրութիւնից և չեւտում է նորա պատմական կարեւոր նշանակութիւնը: *

Հայագիտութեան համար շատ աւելի կարեւոր և ծանրակշիւ նշանակութիւն ունեցող երեւոյթ է Սարգսի համալսարանի երեսնամարդ ուսուցչապետ Ենտէնի գիրքը: Jensen, Hittiter and Armenier, Strassburg, 1898: Յառաջարանից զատ գիրքը հետեւեալ գլուխներից է բաղկացած. 1. Das Volk und das Land der Hatio Hayk. 2. Die hatisch-armenischen Inschriften. 3. Das hatisch-armenische Schriftsystem 4. Die Sprache der Hattier und das Armenische. 5. Zur hatisch—armenischen Religion. 6. Zur hatisch—armenischen Geschichte. ¹

Այս գլուխներին կցուած են մի յաւելում, ցանկ և նշանագրերի 10 տախտակ բաւարան:

Հետեւեալ տողերով կը կամենայինք Արաբատի ընթերցողներին դադարեալ տալ այդ գրքի բովանդակութեան մասին, որքան մի ոչ մասնագէտ ըմբռնել և հակիրճ կերպիւ տալ կարող է, յետագայով որ շատ հետաքրքրական կլինի հայոց նախապաւմութեամբ հետաքրքրուող իւրաքանչիւր անձի համար:

Ժե. դարից ի վեր Բ. ա. եղիպատայի-

* Shu. Византийскій Временикъ Т. V. 1898, кн. 649—650.

1. ա. Հատիւ—Հայոց ժողովուրդն ու երկիրը. Բ. հատիւն—հայկական արձանագրութիւնները. Գ. Հատիւն—հայկական գրերի համակարգութիւնը. Դ. Հատիւն թղթի և խցիկերի. Ե. Հատիւն—հայկական կրօնի մասին. Զ. Հատիւն—հայկական պատմութեան մասին:

ներին մի ժողովուրդ էր յայտնի Իւ անուանով որ բնակում էր հիւսիսային Եսորբքում: Նոր ժամանակումանց Եսորեստանցիներին այդ երկիրը Hate—Hatte անուանով էր յայտնի: Ընչպէս ստուգում է 1400-ին գրւած թղթերից: Հին կապարանի մէջ այդ ժողովուրդը ԻԻԻ (Խիտաի) խոյ երկիրը ԸԸԸԸԸԸԸԸ (Երեց հատիւտաի) երկիր Բեաւացոյ) է կոչում: Նայն անունը յետոյ կրում է Եսորեստանեայց թագաւորների թագադար—Փաղատար Ե-ի (Ժ. Ա. դար): Եսորեստանեայցի (Թ. դար), Սողմանտար Բ-ի և Ն. արձանագրութիւնների մէջ: Այդ ժողովուրդի անհաւաք պէտք է Hatio կոչուէր, որ կարող էր և Khatio տրամանուիլ: Այս անունն հետ կապ ունի Փոքր-Ասիայի Kataonien կոչուած երկիրը, ընչպէս Lykaonien—Լիւկացոյ, այնպէս էլ Kataonien Կատացոյ կամ Հատացոյ երկիր է նշանակում:

Առաջաւոր Ասիայում՝ Սիլիկիայի, Հայաստանի և Փոքր-Ասիայի սահմանակից գաւառներում, մի շարք անընթեռնելի նշաններով արձանագրութիւններ էին դնում, և որովհետեւ նոցա անգը նայն սահմաններն ունի, ինչ որ Հատի կոչուած երկիրը, սուտի և հատեւն կամ հին կապարանի աղգեցութեամբ՝ հիսիստան արձանագրութիւններ կոչուեցան: Wright և Sayce անգլիացի գիտնականները այն ենթագրութիւնն արին, որ Ժ. Գ. դարում Բ. ա. Հատիտեան մի մեծ պետութիւն կար եղիպատայների և Եսորեստանցիների մէջ: Մինչև այժմ անյայտ էր, թէ արձանագրութիւնները մի լեզուով են գրուած և մի ժողովուրդի ձեռքով, Պ. Ենտէնը վերոյիշեալ գրքով՝ երկարամեայ ուսումնասիրութիւնից յետոյ, մեծ համարձակութեամբ հանդէս է եկել պնդելու, թէ Արեւմտեան Հայաստանի, Սիլիկիայի և Փոքր-Ասիայի տեղերեան գաւառներում գտնուած հատեւն կոչուած արձանագրութիւնները հայերէն են, երբ հայոց թղթով և հայ բազմաթիւ ձեռքով գրուած:

Ենտէնի գիւտի բանալին Հատիւ և Հայ-կ բառերի նմանութիւնն է եղել: Հայոց հնչյունների փոփոխութեան օրէնքով երկու ձայնաւորների մէջ եղած հարող է յ դաւնալ, ընչպէս mater—մայր, ուրեմն և Hatio ն էլ ոչ այլ ինչ է՝ եթէ ոչ Հայ: Միանգամ այս միտքը նորա գլխում ծագելուց յետոյ, հետամուտ է լինում ստուգելու ճշմարտութիւնը: Չանապան երկրներում դնում արձանագրութիւններից 7-ի մէջ յիշում է Հատիւ բառը, յիշում է և Սիլիկիւ բառը, որ Հատիւ երկրի մասն է և կեդրոնը, այդպիսի այն միտքն է հաստատուում, թէ բոլորն էլ մի լեզուով և մի ժողովուրդից են ծագում: Նա փորձում է կարգաւ հայերէնով և այդ յաջողում է նորան գեղեցիկ կերպով: Այ մասնագէտ մարդը և հարկէ անկարող է որ և է կար-

ծիք յայտնել ճշգրտութեան կամ ոչ ճշգրտութեան մասին՝ բայց նորա բերած փաստերը ըստ մեծի մասին համոզեցուցիչ են թուում:

Սակայն Հայաստանը և նորա ժողովուրդը ունին և մի ուրիշ անուն. Գարեհէ արձանագրութիւններէ մէջ Armina կամ Armaniya են կոչուած իսկ հին յոյները Ἀρμίνια կամ Ἀρμίνιοι, սեմականները Աւարաու կամ 𐎠𐎼𐎷𐎡𐎴 (Աւարաւ): Այս անունանկոչութիւնը յարգելի հեղինակը այսպէս է բացատրում. Տիգրիսի և Զաքոս լեաներէ մէջ տարած էր հայոց ազգակից Արմէն կամ Արման ցեղը: Ինչպէս Փրանտիացիք Ալեմաններն անունով կոչում են բոլոր գերմանացիներին, այնպէս էլ Արմէն կամ Արման անունով է կոչուել ամբողջ հայութիւնը:

Ա. գլխի մէջ հեղինակը այս ընդհանուր նշկատողութիւններն անելուց և Բ. գլխի մէջ հատեան արձանագրութիւններն ու միւս մնացորդները թուելուց և նոցա ընթերցուածն ու թարգմանութիւնը տալուց յետոյ՝ Գ. Գ. և Ե. գլուխներում ձգտում է պարզել փաստերով իւր տեսութեան ճշմարտութիւնը, այնպիսի որամասութեամբ և խորը գիտնականութեամբ, որ ընթերցողի մէջ զարմացման և յարգանաց զգացումն է զարթեցնում:

Գ. Գլխի մէջ հեղինակը հատեան գրութեան համակարգութիւնն է բացատրում. հատեան գրերը կազմուած են եգիպտական նշանագրերի նմանութեամբ: Թ. դարից արձանագրութիւններ կան մնացած, ուրեմն գրերի ծագումը պէտք է լինէր հաւանորէն ԺԱ. կամ ԺԲ. դարում: Իսկ այդ ժամանակ Առաջաւոր-Ասիայում զօրեղ էր եգիպտական բաղադրակրթութեան ազդեցութիւնը, Հեղինակը կարծում է, որ սեմական գրերն ևս պէտք է առնչութիւն ունենան հատեան գրերի հետ, և նմանութիւններ է դնում մի քանի գրերի վերաբերութեամբ, բայց խնդրից դուրս լինելով՝ խորը չէ մտնում: Հատեան գրերի ծագումը հայերէնով է բացատրում և կարգում. նշանագիրը դադարաւոր սրտայայտող բառի սկզբնագիրն է, և նա մի քանի օրինակներով ցոյց է տալիս այս տեսութեան ստուգութիւնը: Հայերէնի մէջ արմատով և իմաստով նման բառերը նոյն տեսակ են հնչում, ինչպէս և նշանագրերը:

Գ. գլխի մէջ հեղինակը պարզում է հատեան արձանագրութիւնների բերականութիւնը, համեմատելով հայերէնի հետ: Այս մասի մէջ ընդարձակ է մանաւանդ բառազննութիւնը: Առանց լեզուաբանական մանր քննութիւններին հետեւելու՝ մէջ բերելով մի քանի գիտողութիւններ: Արձանագրութիւնների մէջ d-i-i կամ t-i-i =

սերը նման են հնչում, այնպէս էլ նման են արձանագրութիւնների մէջ: Սուր, բարձր, վեղաբանման գլխարկով գլուխը թաղաւոր=ծայր է նշանակում իսկ աւելի ցած գլխարկով ծառայ: Վաղադրովկիայի հին դրամների վերայ թաղաւորների պատումները dsari—ծայր է, գլուխ, որից պէտք է եզրակացնել, թէ Վաղադրովկիայում ևս հատերէն—հայերէն էին խօսում:

Արձանագրութիւնների մէջ որդի կամ տղայ բառը որ յաճախ կրկնում է, նշանագրերով s't'r է կարգացում, որ ճիշդ հայերէն արտ բառն է: Կրկնում է նոյն նշանակութիւնն ունեցող մի ուրիշ բառ s'-x-i=swi, որ հայոց գաւաի բառն է: Երբեմն արձանագրութիւնների մէջ str-բառը ծառայ պէտք է հասկանալ, և յիշուի հայոց լեզուի մէջ կայ նոյնարմատ ստուի բառը:

Աստուած կամ թագուհի բառի հետ յաճախ կրկնում են այն նշանները, որ mt'r է կարգացում, և հայոց մայր—matir կամ mater բառն է:

R հնչիւնը արձանագրութիւնների մէջ կարելի է կարգալ և a-r-o—արու, արական, այր, Տիր-այր բառերի արմատն է:

S=ես

a'-i'-s'—այս

Եւ այսպէս բազմաթիւ օրինակներով ցոյց է տալիս, որ հատեան արձանագրութիւնները հայերէն են գրուած և հայերն են նրանց գրողը:

Ե. գլուխը վերաբերում է հատ-հայկական կրօնին՝ հայոց զիցարանութեամբ հետաքրքրողների համար վերին աստիճանի շահեկան մի գլուխ: Գլխաւոր աստուածն է Սանդա—Նանր՝ որոտմունքի աստուածը. նորա կինն է «մեծ մայր» մեծ թագուհին և երրորդը արեգակի աստուածը: Հատեան կրօնը հեղինակը համեմատում է ասորա-բաբելոնական, իրանական և հայոց զիցարանութիւնների հետ և այնպիսի նորութիւններ է հաղորդում, որ մենք հեշտ կերպով գրեւորից քաղել չենք կարող:

Զ. և վերջին գլխով Ենսէնը հատ-հայկական պատմութիւնն է տալիս. շատ տեղ իրական փաստերի բացահայտութեան պատճառով ստիպուած է հեղինակը ենթադրութիւններ անել. բայց ինչ որ էլ սովորում ենք նորանից, շատ թանկագին է մեզ համար: Վիլիկիայում և Վարկեմիտում՝ Եփրատի հովտում, 1400 թ. արդէն Hatio—Հայ թաղաւորներ են իշխում. առաջաւոր Ասիայում նոքա պէտք է հաստատուած լինին ոչ ուշ քան 1500 թ.: Բամսէս Բ-ի ժամանակ (1350 թ.) հայոց թաղաւորներից մէկը, որի բանակի մեծագոյն մասը հատերից է բաղկացած, յիշեալ թագաւորի ակօյեանն էր: Արձանագրութիւնների ծագման ժամանակ (ԺԱ.

սեր բառին՝ ինչպէս հայերէն ծայր եւ ծառայ բա-

դարձ հեղինակը ուրիշ աղբյուր է մասնացոյց անում որ մենք ձեռքի առի չունինք) Hama-Hamath բաղադրի հիստորիան Ասորիքում թագաւորները են յիշում էւա ազգից որոնք Սելեկիայի նոյն ազգի թագաւորներէն էին ծագել հաւանորէն 1400 թ. Tarhundarus (Տարխունդարուս) թագաւորի ժամանակ նորա հաստատուած էին այդ երկրում: Թ. դարու արձանագրութիւններէն երեւում է որ Սելեկիայի Տարբոսի և Եփրատի մէջ եղած երկիրը Hate-ն՝ մի քանի պետութիւններէ է բաժանուած: Ը. դարու վերջերէն մի արձանագրութիւն նոյնն է հաստատում ինչ որ Սարգանի (Սարգոնը՝ Գ. 722—666) * այսինքն թէ Mutal-ն իշխում էր Մելիտինէում և Պոմագենում: Սարգոնը նուաճեց Տարբոսից արեւելք եղած երկրները մինչև Սելեկիա: Բայց Տարբոսի արեւմտեան մասը մնացել էր դարձեալ հաւերի ձեռքը: 850—800 Տարբոսի արեւմտեան կողմը մի նշանաւոր թագաւոր է յիշում Yasilikaya անունով: Հաւանորէն 1200 թ. հատեան մի ուրիշ թագաւոր իւր իշխանութիւնը հաստատել էր Զմիռնիայի շրջակայքում:

Երբ Ասորեստանը ընկճուեցաւ Մեդացիները և Բաբելոնացիները զօրութեան առաջ, հատեան թագաւորութիւնը դարձեալ նորոգուեցաւ Սելեկիայի Հատ թագաւորներէն մէկի ձեռքով, որ թագաւոր Սելեկիայի և Տարբոսի է կոչւում: Մի ուրիշ արձանագրութեան մէջ Sy(u)ennesi(s) թագաւորը Հատերի կամ Հատէ երկրի տէր է անուանում իրեն, որ իշխում էր Սելեկիայի արեւմտեան, Մելիտինէի հիստորիան և Վարկեմիտի արեւելեան կողմերը զանաւոր երկրների վերայ: Սորանից պէտք է եղբակացնել, որ Զ. դարում Սելեկիայի թագաւորները իշխում էին և Լիկանիայի վերայ: Հերոդոտի տեղեկութիւնը որ Սիւենեսին Բաբելոնի թագաւորի հետ միջնորդ է դառնում Լիկիացոց Alyates և Մեդացոց Վարդարէս թագաւորների մէջ, հասկանալի է դառնում, որովհետեւ ինքն էլ Փոքր-Ասիայի գերիշխաններից մէկն էր: Վարկեմիտի մօտ եղած նշանաւոր պատերազմը, երբ նաբուդոզոմոսոր յաղթեց Եգիպտոսի Նեխոյ թագաւորին (605 թ.), աւելի լաւ է լուսարանում: Նաբուդոզոմոսոր Վարկեմիտի և Սելեկիայի տիրոջ, իւր դաշնակից Սիւենեղիսին օգնութեան էր եկել:

Արձանագրութիւնների պատմութիւնը խզ-

ւում է Զ. դարու կեսում, այն ժամանակ երբ յայնքը ծանոթանում են Սելեկիայի հետ: Յայտնի է թէ Սելեկիայի բնակչութիւնը ինչ չափով այդ ժամանակ հատերից էր բաղկացած: Հատերի պատմութեան շարունակութիւնը Հայոց պատմութիւնն է. երբ նորա հաստատում են Նեքիայի Հայաստանում: Գուցէ Հայոց դաղթը իրենց ընդի երկրից կապ ունենայ Սիմրացոց արշաւանքի հետ, որ 668—629 թ. եղաւ: Հերոդոտի տեղեւով Հայերը եկել են Փոխիկիայից, Նեքիայի գիւնականներից տմար էլ ցեղակցութիւն են գրանում Փոխիկացոց և Հայոց լեզուների մէջ: Թէև Նեքիայի հակառակ է վերջին կարծեաց, Հինգ-Երոպական լեզուների ընդհանուր նմանութեամբ բացատրելով մի քանի բառերի մէջ նկատուած առնչութիւնը, քանի որ Փոխիկացոց լեզուի մասին շատ քիչ նիւթ է հասած գիտութեան, բայց հաւանական է համարում այդ տեղեկութիւնը, միայն այլ կերպ բացատրելով: Հատերի իշխանութիւնը տարածուած էր և Փոխիկիայի վերայ, գուցէ նոքա այնտեղ հաստատուած էին մեծ բաղմութեամբ, որ Սիմրացոց արշաւանքներից մղուած նախ փոքր Հայք և ապա մեծ Հայք են մտնում: Հատեան արձանագրութիւնների մէջ յիշում է և մի ուրիշ ազգ, որ Ենսկը Լիկիացիք և Լիկիոնացիք է կարգում: Նա կարծում է, որ այդ ազգը Hate երկրի նախկին բնակիչներն են, որոնց նուաճեցին Հատերը, երբ հիստորիաներից կամ արեւմտեանց այդ երկիրը մտան: Հատերի նախահայրերն էր և պատմաբան լինել, Սարգոնի յիշատակութեամբ Արմենոն, բաղադր կար Թեոպոլիտում, որ երբեմն էլ՝ Ὀρμένιον—Ὀρμένιον է կոչւում: Իսկ Ὀρμένιον օրօք յիշում է Բեթինիայի արեւելեան կողմը՝ Ἀρμένη նուաճանկիտ յիշում է Սարգոնի Սինոպի մօտ: Մի ուրիշ Ἀρμένιον օրօք յիշում է փոքր Հայքում, Ելիս գետի ափունքներում: Եյս կէտերը կարող են փաստեր համարուել հայոց դաղթի ճանապարհը որոշելու համար:

Հատերը հաստատուելով իրենց նոր հայրենիքում ենթարկուած են բնիկների բաղադրաբար թուրքեան ազդեցութեան. դորանով է բացատրում նա հատ թագաւորների մի քանի անունների ոչ հատեան ծագումը. Հայոց նախնեաց լեզուի մէջ նա մի ուրիշ լեզուի խառնուրդ է նկատում, այսինքն Hate երկրի նախկին բնակիչների լեզուն, և դորանով է բացատրում, որ Նեքիայի հայոց լեզուն Հինգ-Երոպական լեզուների ընտանիքի մէջ այնպիսի բացառիկ տեղ է բռնում:

Եյսպիսով հեղինակը հայոց ծագման մի նոր պատմութիւն է ապիւս, թէև կցկատուր, բայց ինչպէս ասում է նա, գոնէ Ժ. դարից հաստատ

* Shu Kautsch-ի կին կատարակն բարց. պատմական իրողութիւնների ժամանակագրական դասաւորութիւնը, եր. 123. Ս. գրքի մէջ եւ. Ի. 1 յիշում բաղադրի է: Կարկիմիսի Հատեան բաղադրութիւնը նուաճեց 717 թ. եր. 124.

կարելի է տեսլ, որ Փոքր-Ասիայում և հիւսիս-
յին Ասորիքում ապրել է քաղաքակրթութեան մի
ժողովուրդ, որ առաջին անգամ գտել և գոր-
ծադրել է ասորա-փոքրասիական պատկերագի-
րը, Հինդ-Էւրոպական ազգերի լեզուների մեջ ամենամին
հիշատակէր հայերեն ևն մնացած: Արձանագրու-
թիւնների հիման վերայ՝ կարելի է նախնի Հայոց
պատմութեան ամենաքիչը 500 տարուայ շրջան
բացատրել, եթէ չտեսնեք հազար՝ մի պատմու-
թիւն, որ Հայոց ուրիշ ազգերի վերայ ունեցած
փառաւոր իշխանութեան նկարագրութիւնն է
տալիս, Հեղինակը գրքի վերջում այն յայտն է
յայտնում, թէ կարճ ժամանակից յետոյ՝ նախնի
հայոց պատմութիւնը նոյնպէս կլուսաբանուի
ինչպէս Ասորեստանեայց, Բաբելոնի և Եգիպ-
տոսի պատմութիւնները:

Գ. Վ. Յովսէփիան.

ԱՅԼ ԵՒ ԱՅԼՔ

Քիմիկոս Ժոզեփ արշուեսական օդը. — Փրանսիա-
կան թերթերն իրեն հաւատալի լուր հաղորդում
են, որ Քիմիկոս Ժոբերը փակ քնակարանների օդի
թաքմութիւնը վերականգնելու նոր միջոց է գտել
և եթէ հարկը պահանջելու լինի, կարող է միշտ
էլ, ոչ թէ ըստ սովորականին դուռ ու լու-
սամուտ բանալով, այլ իւր հնարած քիմիական
առանձին նիւթի օգնութեամբ վերադարձնել
օդին թթուածնի անհրաժեշտ քանակութիւնը և
հեռացնել նրա միջից ածխածինն ու զանազան
գոլորշիները:

Դեղաբոլորը այս նոր գիւտի առթիւ ներ-
կայացրել է Պարիզի բժշկական ճեմարանի վար-
չութեան ժողովին հետեւեալ զեկուցումը. «Յայտնի
է որ մեր ներշնչած օդը բաղկացած է 790₀ բո-
րականից և 210₀ թթուածնից: Մարդ շնչառու-
թեամբ կաննելով օդի թթուածնը և փոխարէնը
ածխածին և ուրիշ գոլորշիներ արտաշնչելով,
այն առաժնան փչացնում ու ծանրացնում է
ոնեանիցն օդը, որ այլևս անտանելի է դառ-
նում այնանց ապրելը, Քիմիկոս Ժոբերը, երբ
ուսումնասիրում էր այդ կարեւոր խնդիրը, առան-
ձին ուշադրութիւն դարձրեց հետեւեալ հանգա-
մանքների վրայ. թէ սրտեօք ապականուած օդի
բորականի յարարեքական քանակութիւնը նոյնն
է մնում և թէ հնարաւորութիւն կայ որեւիցէ
միջոցով հեռացնել ածխածինն ու մարմնի ար-
տադրուած գոլորշիները, Երկար ժամանակի փոր-
ձերից յետոյ Ժոբերը վերջապէս այն եզրակա-

ցութեան հասաւ, որ օդի 790₀ բորականից
լիովին մնում է և թէ նրա թաքմութեան համար
անհրաժեշտ է միմիայն վերականգնել պակասող
թթուածնը: Եւ նա գտաւ այն հնարը, որի
չնորհիւ կատարելապէս լուծուած է խնդիրը,
այսինքն ապականուած օդը Ժոբերի քիմիական
նիւթով ամենամեծ ճշգրտութեամբ յետ է ստանում
փառնուած թթուածնը: Այդ նիւթը շփուելով
միայն օդի հետ՝ վերանորոգում է այն ու դար-
ձնում նրան իր կորցրած քանկան յատկութիւննե-
րը: Ժոբերն առ այժմ չի ուզում իր գիւտի դադա-
նիքը յայտնել, աչքի առաջ ունենալով թէ ինչ
դէպ կարող է խաղալ այն Փրանսիայի պաշտպա-
նութեան դորձում, որովհետեւ այս նոր եղանա-
կով կարելի է ամենայն ճշտութեամբ ջրի տա-
կից լողացող նաւերի փակ օդը նորոգել: Անցեալ
տարի ծովային վարչութեան մէջ, հրամանատար
Բենարի կարգադրութեամբ, փորձեր կատարուե-
ցան, որոնց հետեւանքն հրաշալի էր: Այդ քիմիա-
կան նիւթից 4 հազարադրամ (95₂ դր) բաւա-
կան է, որ մի չափահաս մարդ կարողանայ 24
ժամ ապրել այնպիսի փակ խոցի մէջ, որն ոչ
մի անցք չունենայ օդի փոփոխութեան համար:
Այսպիսով ուրեմն հնարաւորութիւն է ստաց-
ւում օդ մատակարարելու ջրասուղիներին հանք-
փորոցներին և կամ առհասարակ այն մարդկանց,
որոնք այնպիսի միջավայրերում են աշխատում,
ուր օդափոխութեան միջոցներ չկան:

Տպագրութիւն առանց տպագրական մրի. — Անգղիա-
կան լրագրները շատ են գրում մի ուրիշ նոր
գիւտի մասին, որն անշուշտ մեծ զարկ կտայ ապա-
գրութեան: Պարոն Գրէնը, այդ նոր գիւտի հե-
ղինակը, շատ ժամանակ չէ, ինչ փորձեր արու և
ցոյց տուեց, որ կարելի է, առանց ապագրական
մրի, ելեքտրականութեան միջոցաւ գրքեր տպա-
գրել: Այդ փորձերը կատարուեցան Անգղիայի
Կրոյզն քաղաքում բաղմաթիւ հանգիստատեաննե-
րի ներկայութեամբ: Պարոն Գրէնն ինքն անձամբ
ցոյց էր տալիս իր հնարած գործիքները. իսկ նրա
կատարած փորձերն իրօք հիացրին ներկայ դա-
նուողներին: Տպագրութեան համար գործադը-
րուող թուղթը նախօրօք ենթարկուած է քիմիա-
կան նիւթերի աղգեցութեան, իսկ երբ մասնուի
տակն է գրւում և հպւում է շարուած գրերին,
իսկոյն ելեքտրական հոսանքին է հանդիպում:
Վերջինս վերլուծում է քիմիական նիւթերը և
իւրեւ դրա հետեւանք ստացւում է շատ պայ-
ծառ, ու գոյնի անջնջելի տիպ: Թէև ապա-
գրութեան այս նոր եղանակը դեռ ևս կատարե-
լութեան կարօտ է, սակայն այժմ արդէն
գործադրում է և շարունակ նորանով փորձեր
են կատարում:

Մարդու մարմնի պարունակած սկզբնական նիւթերը: